

TÜRK DİLİ KAVRAMININ BİLİŞSEL-LENGÜİSTİK AÇIKLANMASI ÜZERİNE

*Kamal ABDULLA **
*Mehman MUSAOĞLU***

ÖZET

Türk dili kavramının bilişsel-lengüistik açıklanması, Türk dünyası ve uygarlığı bağlamına ve Rusça'da kullanılan Türkçe dil-konuşma alıntılarına göre yapılmıştır. Bu bakımdan makalede "Türk Slavistik" anlayışına göre Türkçe-Rusça ilişkileri bütün olarak ele alınmış ve Türkçeden Rusçaya geçen dil-konuşma alıntıları tahlil edilmiştir. Şöyle ki; C. Aytmatov'un "Tavri Kassandra" eserinden alınan metin ve atasözü örneklerine göre Rusçada kullanılan metindilbilimsel ve atasözibilimsel nitelikteki bazı alıntılar kavramsal-lengüistik olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kavram, kategori, Türk dili, bilişsel, lengüistik, Türk Slavistik

SOME ASPECTS OF COGNITIVE- LINGUISTIC INTERPRETATION OF TURKIC LANGUAGE CONCEPT

ABSTRACT

In the given article cognitive-linguistic interpretation of Turkic language concept was done according to the Turkic world and culture context and to the Turkic language-conversation borrowings used in the Russian language. From this point of view according to the "Turkic-Slavistic" notion, Turkic-Russian language relationships were looked through and some language-conversation borrowings from Turkic into Russian were analysed. According to the text and proverb examples from "Taury Kassandra" by Chingiz Aytmatov. Some textual-linguistic and parameological borrowings used in Russian are appreciated as conceptual-linguistic.

Key words: Concept, category, Turkic, cognitive, linguistic, Turkic-Slavistic

* Prof. Dr., Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Akademik Sekreteri, Bakü Slavyan Üniversitesi Rektörü, bakslavuniver@hotmail.com

** Prof. Dr., Gazi Ü. Fen-Ed. Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl. El-mek: mehman_musaoglu@mynet.com

Giriş

Türk dili kavramının belirtilen açıklanmasının yapılabilmesi için aşağıda öncelikle Türk dünyası ve uygarlığı projelendirmesi ekseninde, bilişsel bilimin üst ve alt kavramlaştırma ve kategorileştirme anlayışları üzerinde durulmuştur. Söz konusu kavramlaştırma ve kategorileştirmelerin örnekleriyle açıklanabilmesi içinse Avrasya coğrafyasında gerçekleşen Türkçe-Rusça iki dilliliği, ortak Türkçe kavramı ve buna bağlı olarak da Türk yazı dilleri ve lehçelerinin sosyolengüistik haritası ele alınmıştır. Bütün bunların Türklük biliminde bilişsel olarak irdelenebilmesi amacıyla art-, eş-, ön- ve iç görünümlü ve alt-, yan-, üst- ve iç katmanlı araştırma-inceleme yöntemi oluşturulmuş ve Cengiz Aytmatov'un diliyle Rusçaya yansıyan Türk kökenli dil alıntılarına gönderme yapılmıştır.

1. Kavramlaştırmalar ve Kategorileştirmeler

Türk dili çeşitli kültürel öğeleriyle genel Türk uygarlığının temel bileşenlerinin biridir. Dolayısıyla Türklük kavramının; tüm dünyada ilk günden beri hem bilinçaltı hem de gerçek bilinçlenme düzlemleriyle yansıyan bilişsel-düşünsel nitelikteki içeriğini, Türk dili (*İng.Turkic, Rus. Тюркский язык, Osmanlıca. Türki*) oluşturmaktadır. Söz konusu kavram, bilimsel olarak dünya uygarlıkları ekseninde ve bilişsel bileşenleriyle Türklük biliminde ele alınmaktadır. Türklük biliminin çeşitli dallarında, Türk uygarlığının bilişsel olarak projelendirilebilir alanları incelenmektedir.

Türklük, Türk Dünyası ve Türk uygarlığı kavramlarına göre bir üst kavram olarak ele alınmaktadır. Diğerleri ise, bu kavramın birer yapı taşları olarak kavramlaştırılmaktadır. Türklük kavramı, belirtilen kavramlaştırmalarıyla Türklük biliminde incelenmektedir. Söz konusu kavramlaştırmaların bir üst kavram veya kavramlaştırılma olarak nitelendirilişini sağlayan *Türk dili kaynaştırıcı etkeni* ise, temel kategorileriyle Türklük bilimi şubelerinden birinde bilimsel olarak ele alınmaktadır. Bu şube Türk dil bilimidir. Söz konusu kavramlaştırmalar, bugün gelinen noktada çağdaş bilişsel bilimin bilinciyle, Türklük biliminin ve Türk dil biliminin uygun şubelerinde incelenmektedir. Türk dil biliminin bağlı olduğu bilişsel anabilim dalları ise, dili bütün yönleriyle retrospektif (geçmişe, şimdiye, geleceğe yönelik) ve interospektif (ulusal kültüre, millî mantalite ve manevi öze bağlı gelenek ve göreneklere yönelik vb.) veya Türkçe türevleriyle ifade edilirse art görünümlü (retrospektif), eş görünümlü (prospektif), ön görünümlü (perspektif) ve iç görünümlü (interospektif) olarak inceleyen ve bilime bütünleşik *kavram ve somut bileşenleriyle kavramlaştırma, kavramlaştırılma; kategori ve somut bileşenleriyle kategorileştirme, kategorileştirilme anlayışlarını ve beraberinde yöntemleri ve yöntembilimlerini net bir biçimde getiren ve oluşturan bilişsel dilbilimden (cognitive linguistics) ve dil-aktarım ve kullanım süreçlerini teknolojinin araç ve gereçleriyle (elektronik cihazlar, bilgisayar, faks vb.) gerçekleştiren bilişim bilimlerine dayalı bilişimsel veya berimsel (computational linguistics) dilbilimden ibaret olmaktadır. İşte Türk dil biliminin ses bilgisi ve ses bilimi; biçim bilim ve söz dizimi; sözcük bilim, sözlük bilim ve deyim bilimi vb. şubeleri de söz konusu bilişsel-bilişimsel ekseninde lengüistik olarak yeniden açıklanmalıdır.*

1.1. Türklük ve Türk Dünyası Kavramlaştırması

Söz konusu kavramlaştırmaların bilişsel bileşenlerinin üst ve alt kavramlaştırmalar ve kategorileştirmeler çerçeveleri; çağdaş dünya düzenlenmeleri (büyük Ortadoğu projesi gibi), Avrasya'nın yeniden biçimlenmesi (Avrupa Birliği ve genişlemesi gibi), giderek netleşen coğrafi olmakla hem de siyasal ve kültürel nitelikli Avrasya oluşumu ekseninde, aşağıda belirtilen temel etkenleriyle ve ayrıntılarıyla çizilebilir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

1. Kültürel

1.1 Ulusal; dil, inanç, tarih, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzları ve biçimleri, edebiyat ve müzik türleri vb.

1.2 Evrensel; hem Uzakdoğu ve Doğu hem de Doğu ve Batı medeniyetleri uzlaşmalaştırıcısı vb.

2. Coğrafi-demografik

Hem Avrupa'da ve Asya'da hem de dünyanın diğer bölgelerindeki genç ve dinamik-demografik nüfus yerleşimleri

3. Siyasal-stratejik

3.1 Bağımsız ve özerk Türk Cumhuriyetleri

3.2 Özerk kültürel birimleri, hak ve özgürlükleri oluşumları

4. Ve nihayet ulu önder Atatürk'ün "Ne Mutlu Türküm Diyene" ve ulu önder Haydar Aliyev'in "Men fexr edirem ki, Azerbaycanlıyam" özdeyişleriyle algılanan üst Türk kimliği ekseninde Türk, Azerbaycanlı, Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek, Türkmen vb. milli-kültürel olguları...

1.2. Türk Uygarlığı Bilişsel Projelendirmesi

Türk uygarlığı, ulusal Türklük bilinci ölçütleri ve Anadolu-Türk kültürü, Azerbaycan-Türk kültürü, Kazak-Türk kültürü, Kırgız-Türk kültürü, Özbek-Türk kültürü, Türkmen-Türk kültürü, Uygur-Türk ve Tatar-Türk kültürü vb. kültürel-yerel çeşitlilikleri bilişsel parametreleriyle dünya medeniyetleri ekseninde bir üst kavramlaştırma olarak belirlenebilir niteliktedir, diye düşünüyoruz. Söz konusu kavramlaştırma, uygarlıkların evrensel-iletişimsel kavşağında, bilgi çağı gereksinimlerinin yerine getirilmesiyle ve dinamiklerinin göz önünde bulundurulmasıyla küreselleşmenin hızına ayak uydurulmasıyla ele alınmalıdır. Böyle bir bilişsel incelenmenin veya Türk kültürleri genel uygarlığı içerikli yorumlamanın aşağıda getirilen projelendirmeye göre yapılabileceği kısımdayız:

1. Uygarlık: Temel Bileşenleri

1.1. Dünya Uygarlıkları

1.1.1. Doğu Uygarlığı

1.1.2. Batı Uygarlığı

1.1.3. Türk Uygarlığı

2. Türk Uygarlığı Bileşenleri

2.1. Türk dili veya Türkçe

2.1.1 Tarihi: Ana Türkçe (İlk Türkçe, Ön Türkçe, Eski Türkçe), Orta Türkçe (Çağatayca, Osmanlıca), Yeni Türkçe, En Yeni Türkçe

2.1.2. Türk Dilleri, Lehçeleri, Türk Yazı Dilleri veya Çağdaş Avrasya Türkçeleri

2.1.2.1. Türkiye Türkçesi

2.1.2.2. Diğer Çağdaş Türkçeler

2.1.2.3. Ortak Dünya Dilleri Bağlamında, Avrasya Türkçeleri Düzleminde ve Türkiye Türkçesi ve Diğer Gelişmiş Türk Yazı Dilleri Temelinde Ortak İletişim-Aktarım Türkçesi,

Turkish Studies

2.1.2.3.1. Avrasya Ortak Dilleri Ekseninde Türkçeler arası Dil-Aktarım ve Dil-Kullanım Programları veya E- Türkçe

2.1.2.3.2. Ortak Dünya Dilleri Ekseninde Türkçenin Anadil Olarak Eğitim, Yabancı Dil Olarak Öğretim ve Ortak Dil Olarak Kullanım Modellerinin Oluşturulması

2.1.2.3.3. Türk Dilbilimine İlişkin Bilişsel-Berimsel Nitelikli Üst ve Alt Kavramlaştırmalar ve Kategorileştirmeler Derlemi

2.2. Dinler ve İnançlar

2.2.1 Müslüman Türkler

2.2.2. Müslüman Olmayan Türkler

2.2.2.1. Hıristiyan, Musevi vb. Türkler

2.2.2.2. Semavi Dinlere Tapmayan Türkler

2.2.2.3. Gök Tanrı, Totemizm, Şamanizm ve Diğer Eski İnançlar

2.2.2.4. Ateizm veya Dinsizlik

2.3 Gelenek ve Görenekler

2.3.1. Dinî ve Millî Bayramlar, Evrensel Günler, Özel Günler

2.3.2. Türklük-Türk Dünyası Kavramını Oluşturan Diğer Temel Kültürel Etkenler

2.3.2.1. Törelere; Davranış ve Yaşam Biçimleri; Tarihten Günümüze Nevruz Bayramı

2.3.2.2. Sözlü ve Yazılı Edebiyat; Güzel Sanatlar, Halk Sanatı Örnekleri ve Müzik

2.3.2.3. Kılık-Kıyafet, Mutfak

2.3.2.4. Hayvancılık, Balıkçılık, Avcılık, Bağcılık-Bahçıvanlık, Tarım vb.

3. Türk Kimliği

3.1. XIX yy. Sonları, XX yy. Başlarında Türk Dünyasında Kimlik Arayışları

3.1.1. Çarlık Rusya'sında Türk Halklarının Millî Kimlik Mücadelesi (Ali Bey Hüseyinzade ve "Fyuzat" Dergisi, İsmayıl Gaspıralı ve "Tercüman" Gazetesi)

3.1.2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti ("Azerbaycan" gazetesi)

3.1.3. Azerbaycançılık kavramı ve ulu önder Haydar Aliyev'in "Men fexr edirem ki, Azerbycanlıyam" özdeyişi

3.2. Tanzimat Döneminde Millî Kimlik Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri (Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ali Bey Hüseyinzade vb.)

3.2.1. Osmanlıcılık

3.2.2. İslamcılık

3.2.3. Türkçülük-Ulusçuluk Üst Kavramlaştırması Ekseninde Diğer Mikro Ulusçuluk Akımları; Ulusal Azerbaycancılık, Tatarcılık, Özbekçilik, Türkmencilik, Kazakçılık veya Türk kültürleri ve akabinde Türk Cumhuriyetleri vb. Kavramlaştırmaları

3.3. Laiklik ve Çağdaşlık; Demokrasi ve Ulusallık

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

3.3.1. Atatürk, Atatürkçülük ve Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti

3.3.2 Kültürel-İletişimsel Küreselleşme Ekseninde Çağdaş Avrasya Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları

3.3.3. Avrasya Kavramlaştırması Ekseninde Türk-Slav Küresel-Ulusal Bileşenleri Etkileşimlikleri

3. 4. Tarım Toplulukları, Sanayi Toplulukları, Bilgi Toplulukları

3.4.1. Bilgi-İletişim ve Bilişim Toplulukları

3.4.2. Retrospektif-İntrospektif Bilişsellik Bağlamında İnsan, Toplum ve Birey Kavramlaştırmaları

3.4.2.1. Küreselleşme, Toplumsallaşma ve Bireyselleşme

3.4.2.1.1. Münevverlik veya Aydınlik

3.4.2.1.1. Entelektüellik ve Entellik

3.4.2.2. Türk Aile Yapılanması; Cemaat, Toplumsallık ve Bireysellik Kavramlaştırmaları

2. Avrasyada İkidillilik Ortamı

2.1. Yan Katman, Alt Katman, Üst Katman ve İç Katman kavramları

2.1.1. Yan Katman (Adstrat) Olgusu

2.1.2. Alt katman (Substrat) ve Üst Katman (Superstrat) Olguları

2.1.3. İç Katman (İnterstrat) Olgusu ve Uygun Dil Örnekleri

2. Dil İlişkileri ve Alt Katman, Üst Katman, Yan Katman, İç Katman Anlayışları

Lengüistik kavramlar¹, küreselleşen dünya dilleri içerisinde özel bir yeri olan Türk yazı dilleri ve lehçeleriyle de ifade olunmaktadır. Türkçe, daha MÖ başlayarak bükünlü dillerle art ve iç görünümü (*retrospektif ve interospektif*) geniş bir yan katman tabakası oluşturmuştur. Bu ise, yakın gelecekte ortak bir E-Türkçenin eş ve ön görünümü (*prospektif ve perspektif*) bir iç katman düzeyiyle gerçekleşebileceğini göstermektedir.

Avrasya mekânında, Rusça-Türkçe iki dilliliğiyle gerçekleşen dil ilişkilerinin bütünüyle üst katman nitelikli olmadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, Rusçadan Türkçeye ve Türkçeden Rusçaya geçen somut dil alıntılarını da sadece alt katman nitelikli dil faktörleri olarak değerlendirmek olmaz. Avrasya coğrafyasında uluslararası iletişim aracı olarak kullanılan Rusçaya Türkçenin etkisi ve söz konusu etkileşimde ayrı ayrı Türk yazı dillerinin oynadığı rol doğru tespit olunmalıdır. Rus dilinde 11. yüzyıldan beri farklı biçimlerde ortaya çıkan Türk kökenli fonetik, gramatikal,

¹ Her şeyden önce insan tarafından antropolojik olarak algılanan ve bilişsel bir bilinçlenmeyle olgunlaştırılan düşünüşün oluşumu ve gelişimi sürecinin biçimlenmesine ve dil çerçevesi etkenlerce de giderek hızlandırılmasına bağlı olarak belirlenebilmektedir. Bu kavrayış, Yaratınca sağlanan düşünsel oluşumun ve gelişimin dünya düzeyinin dengelenmesinde rol alan kavramların rolüyle ve lengüistik olarak adlandırılmasıyla bağlantılıdır. Dünyanın dil haritasını oluşturan evrensel ve ulusal nitelikli fonetik, fonolojik, morfolojik, sentaktik, leksik, sözlüksel ve deyim bilimsel düzeyleri, hem somut dil bilimsel belirtileriyle işaretlenen hem de soyut kavramsal yapılanmalarıyla anlatımda belirginleşen kavram ve kategorileriyle betimlenebilmektedir. Söz konusu karakteristik kategorilerden biri olarak birçok dilde somut dil bilimsel belirtileriyle işaretlenen, birçok dilde ise leksik, sentaktik ve morfolojik belirtilerin birincil ve sonraki işlevleriyle bileşik olarak ifade edilebilen genel görünüşsellik kavramı ve buna bağlı olarak belirlenebilen görünüş alt kategorisi gösterilebilir (Musaoglu, Kirişcioğlu 2008). Bu bağlamda aktarma kavramı veya algılanması, uygun aktarma bilimi kavramı ve kategorileriyle Türk yazı dilleri arasında hem bilişimsel hem de edebî yöntemlerle yapılabir bir olgu niteliğinde 1990-2000'li yıllarda somut bir lengüistik kavram olarak belirlenebilmektedir.

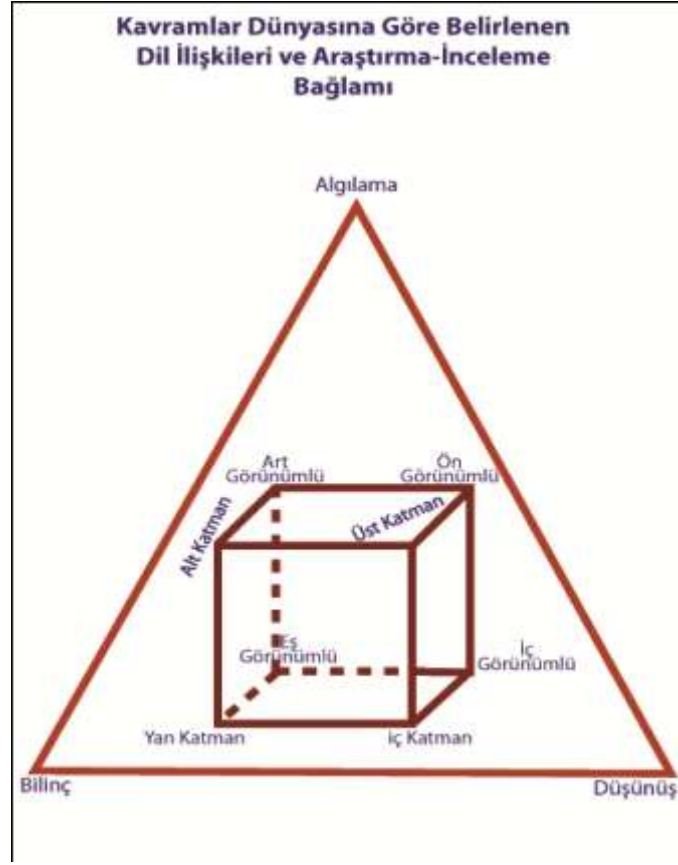
sözlüksel, atasözü ve deyimbilimsel alıntılarının söz konusu dilde özel bir dil tabakası oluşturduğu bilinmeli ve onun lengüistik tanımı net olarak yapılmalıdır. Bunların sadece yan katman nitelikli dil alıntıları veya etkileri düzeyinde nitelendirilmesi doğru değildir. Çünkü söz konusu dil faktörlerinin önce eski Türk sonra ise çeşitli Türk yazı dilleri ve lehçelerinden alınması bir süreklilik kazanmış ve bugün artık fonetik, gramatikal, sözlüksel, atasözü ve deyimbilimsel olarak Rusçada özel bir tabaka oluşturmuştur. Rus dilinde kullanılan Türk kökenli soy adları, söz konusu dil tabakasının somut bileşenlerinden biri olarak gösterilebilir (Baskakov 1997; Musaoğlu 2002: 171-184). Uluslararası iletişim aracı olarak kullanılan dillerdeki alıntılar, çağdaş dil biliminde artık yan katman veya alt katman değil, alındığı dilde kazandığı süreklilikten dolayı iç katman terimi ile de adlandırılmaktadır (Дитрих 2002: 84). Aslında, söz konusu dil tabakasının iç katman (*interstrat: İnter. iç, startum. – kat, tabaka*) olarak tanımlanması ve yan katman (*adstrat*), alt katman (*substrat*) ve üst katman (*superstrat*) nitelikli karşılaştırmalı dil ilişkileri bağlamında incelenmesi gerekir.

Türkçeden Rusçaya 11. yüzyıldan beri sık olarak çeşitli gramatikal-sözlüksel ve deyimbilimsel düzeyleriyle geçen dil alıntıları, söz konusu dillerin çağdaş eş zamanlı düzeyinde ikincinin de birinciye etkisi bağlamında karşılaştırmalı olarak araştırılmalıdır. Bu bakımdan Oljas Süleymanov'un bugün Türk-Slav dilleri arasında yapılabilir çeşitli filolojik araştırmaları, özel bir "Türk Slavistik" bilim dalı olarak adlandırması bir raslantı olmasa gerek² (Сулейманов 2002: 7). Gelineen noktada ikincilerdeki alıntılar iç katman, birincilerdeki alıntılar ise yan katman olarak incelenebilir. "Türk Slavistik"de böyle bir araştırma-inceleme yönteminin uygulanmasını, uluslararası iletişim aracı düzeyinde kullanılan dillerde belirlenen benzeri dil olaylarının çağdaş dilbilimde iç katman nitelikli dil ilişkileri olarak nitelendirilmesi de şartlandırmaktadır.

Türkçenin etkisi sonucunda Rus dilinde ortaya çıkan iç katman (*interstrat*) tabakası, Rusça yazan Türk soylu yazarların eserlerinin diline göre belirlenebilmektedir. Bu bakımdan Cengiz Aytmatov'un Rusça eserlerinin dilinde kullanılan iç katman nitelikli dil olgularını incelemek doğru olacaktır. Türk soylu yazarların Rusça eserlerinin dilinde iç katman (*interstrat*) nitelikli dil tabakasını oluşturan lengüistik ve atasözü bilimsel unsurların belirlenebilmesi için özel bir araştırma-inceleme yöntemi oluşturduk.

Bilindiği gibi, dünyanın kavramlar haritası dille algılanır. Dille algılanan bütün bilgiler, seziler, ön ve sonduyular, insan bilincinde depolanır, *biliş* olarak işlenilir ve düşünüşte yansır. Bu bakımdan Cengiz Aytmatov'un Rusça eserlerinden getirilen örnekleri, Algılama-Bilinç-Düşünüş üçgeninin oluşturduğu üç bucaktaki küpte belirtilen araştırma-inceleme bağlamına göre irdeledik. Cengiz Aytmatov'un bütün denemeleri, çağdaş filolojik bilimde ve Türkolojide şimdiye kadar geleneksel olarak geçmişe göre art görünümlü (*retrospektif*), şimdiye göre eş görünümlü (*prospektif*) ve geleceğe göre ön görünümlü (*perspektif*) açılardan araştırılmalıdır. Aşağıdaki küpte çizildiği gibi art görünümlü araştırmanın hedefi dil tabakası olarak alt katman, eş görünümlü araştırmanın hedefi dil tabakası olarak yan katman, ön görünümlü araştırmanın hedefi dil tabakası olarak üst katman gösterilmiştir. Kavramlar Dünyasına Göre Belirlenen Dil İlişkileri ve Araştırma-İnceleme Bağlamı'nın son köşesini tamamlayan iç görünümlü araştırmanın hedefi olarak ise iç katman seçilmiştir. Söz konusu karşıtlık, bilişsel sisteme eklenilmiş ve bununla da aşağıdaki Şema'da yer alan Küp'ün sekiz köşesi, bütünüyle çizilebilmiştir:

² Eserlerimden (deneme yazılarından) birinde Oljas Süleymanov'dan behs ettim. Şunu da ifade ettim ki, "onunla konuşmak, onunla tartışmak, onu dinlemek, gerçekten, büyük bir zevkti. Manevi zevk. Tarih ve dilcilik, kelimelerin kökeni ve halkların geçip geldiği hayat yolu, göçebe medeniyeti ve en çağdaş edebi akınlar, yazarlar ve konular, kısacası, Oljas ağa bizi onunla razılaşıp razılaşmasak da kelimenin gerçek anlamında aydın sözü ile, geniş kıpçak kırları kadar sonsuz ve anlamlı sohbetiyle iyice ovsunladı" (Abdulla 2007:32).

ŞEMA 1 (Musaoğlu 2010: 31).

Cengiz Aytmatovun Rusça yazdığı “Tavro Cassandra” eserini, iç katman nitelikli dil alıntıları bakımından inceledik. Eserin edebî kompozisyonunu oluşturan mikro ve makrometin parçalarının ardışık, bağdaşık ve bilişsel nitelikli bir metin olarak Türkçe biçimlenmesinde, Türkçenin çok güçlü etkisi olduğunu gözlemledik. Eserin dilinin sentaksına, metin oluşturucu birleşenlerin mikro ve makrometinlerdeki sentaktik sıralanmasına ve metnin sınırlarının genel olarak belirlenmesine (Abdullayev 1999) göre diğer dil alıntılarında özgü 60’tan fazla Türkçe kökenli dil-konuşma olayını tespit ettik (Musaoğlu 2003: 154-155). Aşağıda söz konusu örneklerden sadece ikisi gösterilmiştir:

2. 1. A. Rus. ... Но как бы то ни было, провести толпу, миновать феномен Филофея Ордоку не удалось. Первый же вопрос от микрофона в зале был именно об этом:

– Мистер Ордок, – раздался звонкий женский голос. – *Мое имя Анна Смит, я школьная учительница.* Не могли бы вы сказать, что вы думаете о послании из космоса монаха Филофея, опубликованном в “Трибюн”? – Женщина стояла у микрофона в проходе, выпрямившаяся и взволнованная”(Айтматов 1995: 84).

2. 1. B. Türk. ... Ancak her şeye rağmen Ordok, kalabalığı aldatarak Filofey olgusunu atlatmaya muvaffak olmadı. Çünkü mikrofonda salona sorulan ilk soru da bununla ilgiliydi:

– Mister Ordok, diye çınlayan bir kadın sesi duyuldu. – *Benim adım Anna Smittir, ben ilkokul öğretmeniyim.* Siz, Tribuyun’da yayımlanan ve uzaydan keşiş Filofey tarafından gönderilen

Turkish Studies

mesajla ilgili ne düşündüğünüzü söyleyebilir misiniz? – Kadın geçitte mikrofonun önünde ayakta dimdik durmuştu, heyecanlıydı.

Cengiz Aytmatov'un "Tavro Cassandra" romanından verilen paragraf, içsel-diyalog sıralanmalı mikro metindir. Metin oluşturucu eş gönderimli bileşen yerinde açıklayıcı "Мое имя Анна Смит, я школьная учительница" (Benim adım Anna Smittir, ben ilkokul öğretmeniyim.) sıralı birleşik cümlesi kullanılmıştır. Söz konusu cümle, metinde Rusçanın sentaktik yapısına göre "Я школьная учительница Анна Смит" (Ben ilkokul öğretmeni Anna Smitim.) biçiminde de kullanılabilirdi. O zaman söz konusu mikrometnin kompozisyonu, Rus dilinde cümle öğelerinin sentaktik olarak serbest sıralanmasına göre farklı biçimde kurulurdu. Ancak, "школьная учительница" (ilkokul öğretmeni) birleşmesinin sıralı birleşik cümlelerin bir bileşeni olarak kullanılması, metnin içsel-diyalog sıralanmalı dolaylı anlatım biçiminde kurulmasını şartlandırmıştır.

Söz konusu metinde yer alan "Но как бы то ни было, провести толпу, миновать феномен Филофея Ордоку не удалось. Первый же вопрос от микрофона в зале был именно об этом." (Ancak her şeye rağmen Ordok, kalabalığı aldatarak Filofey olgusunu atlatmaya muvaffak olamadı. Çünkü mikrofonda salona sorulan ilk soru da bununla ilgiliydi.) cümleleri, sentaktik bütünün parçalanmış bileşenleri olarak kullanılan ve anlamca birleşik cümlelerden ibaret olan tek bir işlevsel öğeden ibarettir. Bundan dolayı, metnin giriş kısmını oluşturmuştur.

Metinde yer alan "Мистер Ордок, – раздался звонкий женский голос. – Мое имя Анна Смит, я школьная учительница. Не могли бы вы сказать, что вы думаете о послании из космоса монаха Филофея, опубликованном в "Трибюн"? (-Mister Ordok, diye çıkan bir kadın sesi duyuldu. – Benim adım Anna Smittir, ben ilkokul öğretmeniyim. Siz, Tribuyun'da yayımlanan ve uzaydan keşif Filofey tarafından gönderilen mesajla ilgili ne düşündüğünüzü söyleyebilir misiniz?) cümleleri, metinde ifade edilen ana fikri ifade ediyor. Söz konusu parça, metnin dolaylı anlatımı olarak gerçekleşen bileşeninden ibarettir. "Женщина стояла у микрофона в проходе, выпрямившаяся и взволнованная" (Kadın geçitte mikrofonun önünde ayakta dimdik durmuştu, heyecanlıydı.) cümlesi ise, mikro metnin son bileşenidir.

Böylece, Cengiz Aytmatov'un Rusça yazdığı "Tavro Cassandra" eserinin dilinde, Türkçeye özgü metin bileşenleri sıralanmasıyla gerçekleşen üç bileşenli (giriş+temel+sonuç) bir sentaktik bütün kullanılmaktadır. Cengiz Aytmatov'un yukarıda belirtilen eserinin dilinde kullanılan üç bileşenli metin sıralanmasına "Kitabı-1 Dede Korkut"tan getirilen aşağıdaki örnek de denk düşmektedir:

Qonşuların çağırır ki; Qız Züleyxa! Zübeydә! Üreydә! Can qız, can paşa! Ayna Mәlәk! Qutlu Mәlәk! Ölmәyә itmәyә getmişdim? Yatacaq yerim yенә bu xaraba olasıydı. Nolaydı mәnim evimә bir lәhzә baxaydınız. Qonşu haqqı, Tanrı haqqı - deyib söylәр (Kitabi-Dәdә Qorqud 1978: 7).

"Kitabı-Dede Korkut"tan getirilen parçadaki altı çizilen cümlelerin birincisi metnin başlangıç, sonuncusu ise bitiş bileşenleridir. Mikro metinde dolaylı anlatımın söylem nitelikli daha geniş kısmı ile ifade olunan cümleler ise ikinci temel bileşendir.

Cengiz Aytmatov'un "Tavro Cassandra" romanından verilen üç bileşenli mikro metindeki sentaktik sıralanma olayı, karşılaştırmalı düzlemde ele alınan ikincil dil-konuşma örneğidir. "Kitabı-Dede Korkut"tan getirilen parçada cümlelerin yerleşmesi olayı ise, söz konusu düzlemde rastlanan birincil dil-konuşma faktördür. Birincil ve ikincil dil-konuşma olguları birbirine benziyor. Bu ise, Rusçada Türkçe kökenli dil-kullanım etkisi olarak açıklanabilmektedir.

Turkish Studies

2. 2. A. Rus. – Верно, майор, я бы так и поступил, – поддержал его подполковник, – но он еще нужен был для следствия, и я ему сказал, понимаете, я ему сказал: пока мы зайдем в тупик, тебя, сволочь, давно уже не будет на свете! *Собака лает, а сталинский караван идет...* (Айтматов 1995: 222).

2. 2. B. Türk. Doğrudur, binbaşım, ben de öyle yapardım, diye yarbay onu destekledi. Ancak o daha soruşturma için de lazımdı. Ben ona söyledim, anlıyor musunuz, ben ona söyledim ki; rezil herif, biz çıkmaz sokağa girinceye kadar sen artık çoktan bu dünyada olmayacaksın! *İt ürür, Stalin'in kervanı yürür...*

Metindeki Türkçe kökenli “İt ürür, kervan yürür” atasözünde (Musaoğlu 1995: 239) bir “söz oyunu” oynanılmıştır. *Kervan* sözü, Rus dili söz diziminde “*Сталинский караван*” (Stalin’in kervanı) biçimiyle kullanılarak yeni bir anlam kazanmıştır. “Stalin’in kervanı” gibi burada geçmiş Sovyetler Birliği göz önünde bulundurulmuş ve onun daha bir süre devam edeceği düşüncesi ifade olunmuştur. Metnin ve atasözünün kurucu bileşeni, Türkçeden Rusçaya olduğu gibi geçen *karavan//kervan* kelimesidir.

Söz konusu atasözünün bilişsel olarak algılanan iki prototipi vardır: Yolla geçip giden, her şeye üren it ve buna veya çevresinde vuku bulan herhangi diğer bir olaya aldırmandan sakince yoluna devam eden *deve kervanı*... Deve kervanı, gerek Türk gerek bütün Doğu dünyasında her türlü ticaretin ve diğer temel faaliyet alanlarının çalıştırılmasında en temel ulaşım vasıtalarından biri olmuştur. Bundan dolayı, devamlılık ve ebedilik ifade eden atalar sözüyle Türkçe kökenli metin kurucu unsur olarak Rusçaya geçmiştir.

3. Ortak Türkçe Kavramı

Sözün dar anlamında Türk yazı dilleri ve lehçelerini iletişim sağlama ve düşüncelerini ifade etme amacıyla bu veya diğer şekilde kullanan bütün Türklerin ve Türk dilli toplumların anlaşabileceği bir dil demektir. Tıpkı Arapların kullandığı “fasih” Arapça, Çinlilerin konuştuğu Cince, Slav kökenli halkların belli bir ölçüde daha iyi anlayabildiği Rusça gibi...

Sözün geniş anlamında ise Ortak Türkçe kavramı, gelişmiş Türk yazı dillerinin en azı birinin, uluslararası ortak iletişim aracı (lingua franca) olarak BM’de kullanılan bölgesel-küresel diller (İngilizce, Rusça, İspanyolca, Çince, Fansızca gibi) düzeyinde olması veya olabilmesi kavramıyla özdeşleşmektedir. Çünkü Türkçe dünyada en çok konuşulan 7 dil arasındadır...

Acaba son iki bin yıl içerisinde Türkçe, sözün dar ve geniş anlamında söz konusu özelliklere sahip oldu mu?

-- Oldu!

-- Nasıl? Ne zaman?

-- Hem Ana dil (İlk Türkçe ve Ön Türkçe) olarak kullanıldığı MÖ öncesinden V-VI. yüzyıllara kadar... Hem de Eski Türkçe gibi Orhun-Yenisey, Kutadgu Bilig ve diğer Türk yazıtlarıyla VI-VII. yüzyıllardan XIII- XIV. yüzyıllara kadar...

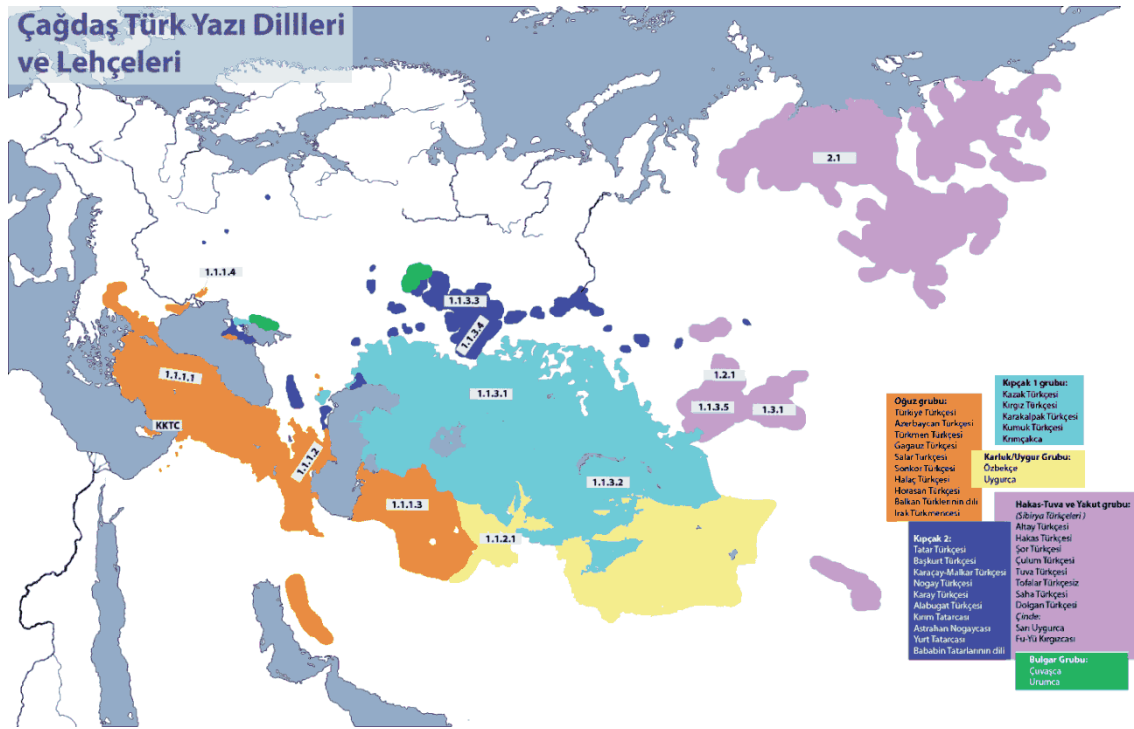
Türkçe, günümüzde işlevsel bir Ortak Avrasya Türkçesi olma şansını, hem birbirine en yakın bütünleşik akraba diller ve lehçeler olma niteliğiyle hem sosyolengüistik kullanımı ve yayılımı genişliğiyle hem de çağdaş Türk yazı dilleri arasındaki karşılıklı dil-konuşma ilişkileriyle yakalamaktadır.

3.1. Çağdaş Türk Yazı Dilleri ve Haritası

Her şeyden önce Anadolu-Rumeli, Azerbaycan, Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak, Uygur, Tatar, Başkurt, Çuvaş, Saha (Yakut), Tuva, Karay, Gagavuz, Karaçay-Malkar,

Kumuk, Nogay, Altay, Salar, Hakas kültürel kimlikleriyle Türklük olgusu etnik-ulusal temelde belirlenebilmektedir. Türk uygarlığını genelde biçimlendiren geleneksel ve yeni dinler ve inançlar, örf-adetler, yaşam tarzları ve davranış biçimleri ve bunlara uygun edebiyat ve müzik türleri özelde çeşitli yazı dilleri ve lehçelerinden oluşan Türkçeyle algılanmaktadır. Bunun yanı sıra Türk dilli halkların Avrasya’da ve dünyanın diğer bölgelerindeki dinamik-demografik nüfus yerleşimleri, bağımsız ve özerk cumhuriyetleri, kültürel birim, hak ve özgürlük oluşumları, Türklük olgusu bilincinin coğrafi-demografik ve ulusal-siyasal göstergeleri olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, Türkçenin Dil Haritası, konuşucularının yerleşim birimlerindeki dağılımlarına ve en son nüfus sayımlarına ve buna bağlı olarak da yazı dilleri ve lehçelerinin anadili olarak birincil, ikincil ve üçüncül dil düzeylerindeki sosyolinguistik kullanım koşullarına, eğitim ve öğretim özelliklerine göre yeniden düzenlenebilmektedir.

Genel Türk dili, Ural-Altay dilleri içerisinde Çuvaşça ve Sahacayla beraber Akraba Diller veya Lehçeler Grubu olarak sınıflandırılmaktadır. Bu büyük dilin, etnik-coğrafi yerleşimi, yazılan ve konuşulan lehçeler olarak sosyolinguistik yayılımı ve içerdiği belli dil-konuşma farklılıklarına göre en yakın akraba Türk yazı dilleri ve lehçeleri olarak adlandırılması daha doğru olacaktır. Bunların, yazı ve konuşma dilleri olarak hem tarihsel nitelikli etnik içerik ve nüfus sayımlarıyla Avrasya’daki hem de Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya’daki yerleşim nicelikli sosyolinguistik kullanım haritası ise aşağıdaki biçimde düzenlenebilmektedir (Musayev 2011: 13-22).

Sonuç

Türk dili kavramının açıklanması, bilişsel-sosyolinguistik yönden alt-, yan-, üst- ve iç katmanlı kültürel bileşenleri ile art-, eş-, ön- ve iç görünümü olarak yapılmıştır. Buna bağlı olarak da Rusçada Türkçe kökenli söz sırası ve atasözlerinin kullanımına ilişkin bazı sıra dışı olgular oraya çıkarılarak değerlendirilebilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV Kamal (1999), *Azərbaycan dili sintakasisinin nəzəri problemləri*, Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti, "MAARİF" Nəşriyyatı, Bakı, 279 s.
- ABDULLA Kamal (2007), *300 Azərbaycanlı, Edebi-bedii esseler*, Bakı, Mütercim, 338 s.
- Araslı H. *Kitabi- Dədə Qorğud*, Gənclik, Bakı, 1978.
- АЙТМАТОВ Ч. (1995), *Тавро Кассандры*, Москва, 302 s.
- BASKAKOV N. A. (1997), *Türk Kökenli Rus Soy Adları*, Çeviren Prof. Dr. Samir Kazımoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 234 s.
- ДИТРИХ В. *Влияние языков Америкских индейцев на романские языки (II): "общие языки": астекский, кечуа и тупи. Субстрат, адстрат или интерстрат? – Вопросы языкознания, No 2, s. 64-85.*
- MUSAOĞLU M.M. (1995), *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 349 s.
- MUSAOĞLU M. M. (2002), *Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 320 s.
- MUSAOĞLU M. M. (2003), *Türkçedeki Kaynak ve Erek Metin Odaklı Dilbilgisel Gelişmeler ve Dil Yanlılıkları Üzerine*. Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz, Anaçev Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara, s. 151-158.
- MUSAOĞLU M., KİRİŞÇİOĞLU F. (2008), *Türk Dil Biliminde Görünüş Kategorisinin İncelenmesi Üzerine*. –Türkolojiya, No 1-2, s. 32-54.
- MUSAOĞLU M. M. (2010), *Kemal Abdulla'nın Eserleri Türkiye Türkçesinde*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 206 s.
- MUSAYEV M.M. (2011), *Türk ədəbi dillərində mürəkkəb cümlə sintaksisi*, Dərs vəsaiti, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, 4001 s.
- СУЛЕЙМАНОВ О. (2002), *Тюрки в доистории. О происхождении древнетюркских языков и письменностей*, Алматы, "АТАМҮРА", 319 с.